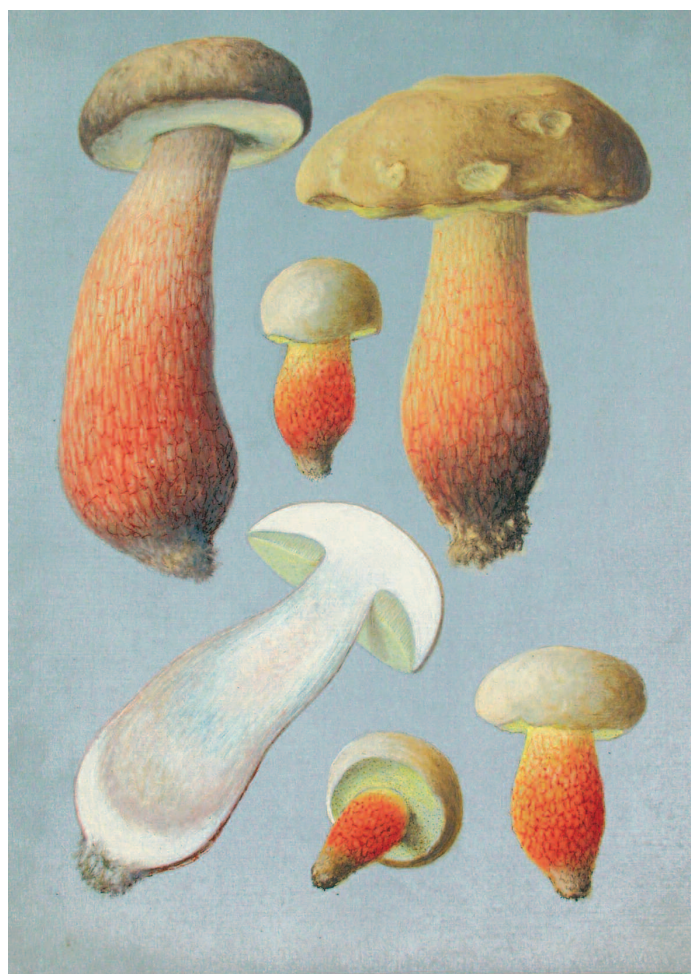

Vědecká ilustrace v mykologii: západočestí učitelé-mykologové na přelomu 19. a 20. stol.

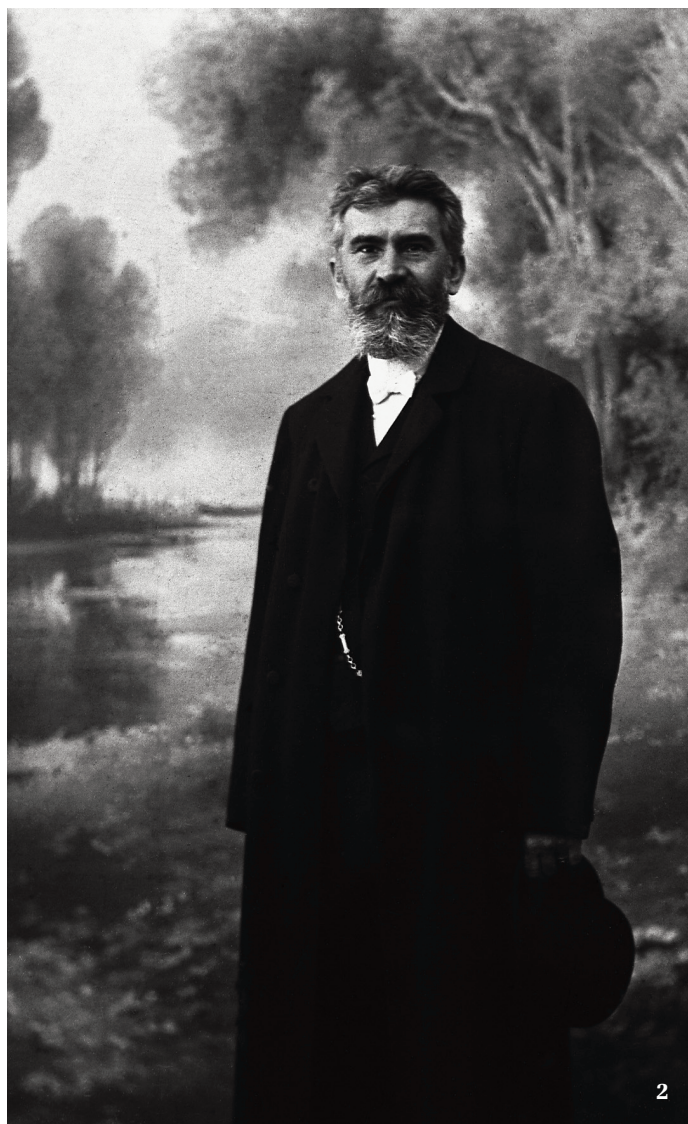
Češi jsou pověstní jako národ houbařů. To však neznamená, že jím byli odedávna. K houbaření, i když nám dnes připadá přirozené, je třeba bohatých zkušeností podložených poměrně rozsáhlým vzděláním. K jeho rozvoji přispěly roky pečlivé práce mykologů amatérů i profesionálů, kteří však byli zároveň zdatnými popularizátory. Své obsáhlé poznatky šířili dál formou výstav, článků a přednášek. Letným nahlédnutím do publikovaných nástinů vývoje mykologie v českých zemích (např. Cejp: Houby I., II., 1957; Urban a Kalina: Systém a evoluce nižších rostlin, 1980) si zájemce připomene povětšinou známá jména mykologů-profesionálů, jako byli univerzitní profesor J. Velenovský, profesor techniky K. Kavina, profesor K. Cejp nebo dr. A. Pilát. Mnohdy jsou však zmíněni i významní mykologové-samouci, často učitelé, jimž se podařilo svým dílem překročit hranice svého působiště. V západních Čechách šlo zejména o F. Tytla, V. Melzera, V. Haranta, V. Fremra či F. Malocha.

František Tytl

Životním cílem plzeňského učitele, mykologa a malíře Františka Tytla (1857–1943, obr. 2) bylo namalovat a vydat první český atlas hub. Nešlo mu však o zveřejnění obrazů jen několika základních druhů. Chtěl vydat atlas rozsáhlý, napříč celým systémem hub. Vytvořil úctyhodné dílo: více než 2 500 obrazů 1 500 druhů, do práce zapojil na 60 spolupracovníků-sběratelů. A právě velikost jeho záměru jej nakonec zradila. Ke knižnímu vydání jeho obrazů nedošlo právě proto, že trval na vydání kompletní sbírky. Jeho malby byly několikrát vystaveny s velkým ohlaselem veřejnosti (v poslední době např. v Nebílovech v r. 2004 a v Plzni v r. 2006) – přes svou výjimečnost však zůstávaly stále jen sbírkou, která byla většinu doby ukryta v depozitáři (obr. 1, 3–5 a 3. str. obálky). Až letošní trojjazyčné vydání výběru obrazů v knižní podobě (Historický atlas hub. Obrazy Františka Tytla, Academia 2008) částečně splácí náš dluh člověku, který byl významným kamenem v základech české mykologie i houbaření. Ani dnes neztratily Tyttlovy obrazy na aktuálnosti a na přitažlivosti svým výtvarným provedením. Zároveň se již staly (téměř po 100 letech od svého vzniku) historickým dokladem bouřlivé doby rozvoje české mykologie, i náhledem do tehdejší vědecké ilustrace. Kdo byl onen takřka zapomenutý muž?

Nejedlá-horká
Hřib kříšť vel.
Boletus pachypus Fr. 1815. 1

2

F. Tyttl nebyl uváděn v žádných mykologických ani regionálních encyklopediích. I když je jméno Tyttl, nebo Tytl, resp. Tittl na Strašicku a Dobřívsku v rokycanském Podbrdsku dosti časté, o jeho osudech nevědí nic ani současní majitelé domu v Dobřívě, kde se Tyttl 28. prosince 1857 narodil. Marň jsme hledaly místo jeho posledního odpočinku – neexistuje! Po smrti Tyttlova syna Františka nebyl nikdo, kdo by se o hrob staral.

Mozaiku životních osudů začali plzeňští muzejní botanikové skládat v r. 1972 v souvislosti se získáním Tyttlových obrazů a jeho pozůstalosti. Pokračovali během příprav výstavy Barevný svět hub v okresních archívech v Blovcích a v Příbrami, ve fondech národopisného a botanického oddělení Západočeského muzea, v archivu města Plzně a jinde. Našli např. zápis v Pamětní knize školy v Merklíně o působení Tyttla coby pomocného podučitele ve školních letech 1874–75 až 1877–78, nebo Tyttlova vysvědčení z let 1869–74, kdy studoval na c. k. školském ústavu pro vzdělání učitelů v Příbrami, uložená v tamním okresním archívu. V Západočeském muzeu je několik fotografií z doby jeho učitelování.

Tyttl se dožil v plné síle vysokého věku – poslední obrazy namaloval ještě v r. 1941. Zemřel 6. června 1943. Nestor českých mykologů a zakladatel České mykologické společnosti František Smotlacha uveřejnil v Časopise českých houbařů následující vzpomínku: „...Největší ztráty utrpěla česká obec houbařská úmrtím nejstaršího z českých mykologů, řídícího učitele Františka Tyttla... Časopis č. houbařů byl s ním od začátku v dobrém spojení a přinesl od něho mnoho pěkných vyobrazení (kreseb), doprovázených články plzeňského mykologa V. Fremra, který stejně jako rovněž zesnulý V. Harant byl velmi pilným spolupracovníkem ČČH a přítelem Tyttlovým. Smotlachův mykologický ústav ocenil hodnotu maleb Tyttlových nejlépe tím, že již roku 1919 hodlal vydat 1 000 nejlepších jeho vyobrazení (měl jich tehdy hotovo jen 1 400) v atlase ve třech světových řečech a česky. Nakladatelem měl být Kočí, který nabídl autorovi-malíři na tu dobu krásné obnosy. Nabídka, která zprvu byla uvítána, byla později odmítnuta... A tak se dnes již zvětšený plzeňský mykolog, vysoce vzdělaný, avšak skromný a tichý, uveřejnění své práce nedočkal. Bylo mu učiněno mnoho chvály, ale nikdo mu nepomohl...“

„Pomoc“ přišla až po dlouhých 65 letech od Tyttlovy smrti. Vstřední Ediční rada Akademie věd ČR společně s mykology z České mykologické společnosti a kurátory Západočeského muzea v Plzni připravila a shodně s Tyttlovou celoživotní snahou vydala v nakladatelství Academia výběr jeho nejvyšších obrazů. Na první pohled jde o uměleckou monografii, která ctí dobu vzniku obrazů. Protože však všechna vyobrazení byla revidována současnými specialisty, může sloužit i jako věrohodný atlas, byť zde scházejí slovní popisy.

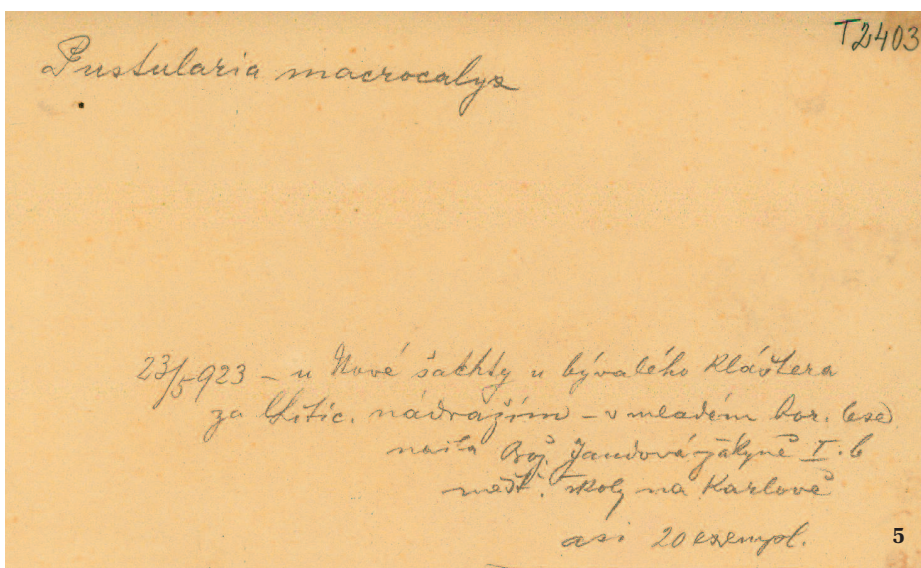
Odborné revize současně obrátily pozornost i na rubovou stranu obrazů (obr. 5), kam Tyttl důsledně poznamenal lokality, datum nálezů a sběratele namalované

3

4

5

houby, případně další poznámky např. o substrátu. Zpracování těchto cenných a jen ojediněle publikovaných údajů jistě přinese zajímavé srovnání mykoflóry Plzeňska a Podbrdsku před 100 lety a dnes. Má to ale háček – jak sáhnout do studnice údajů a přitom se neutopit, nebo nevylovit chiméru. O tom by mohli říci své mykologové, kteří posuzovali obrazy pro knižní vydání. Je potřeba vyzbrojit se velkou obezřetností a mít na paměti, že nejenže se změnila nomenklatura hub, byly mezeitím popsány nové druhy, nejenže Tyttl nepoužíval k určování mikroskop a určování nemusí být správné, ale také se změnila jména lokalit, některé zanikly a jiné zcela změnilly svůj charakter. Dvě největší překážky, které zdůrazňuje F. Kotlaba v úvodu k Historickému atlasu hub, souvisejí s malbou. Tyttl totiž některé obrazy maloval „na pokračování“, tedy podle různých jedinců. Sice nepjsí povětve zaznamenal všechny lokality i data, ale nemusí být jednoznačná příslušnost konkrétní plodnice k lokalitě. Ve chvíli, kdy jsou na obraze houby příslušející podle dnešního posouzení různým druhům, to vede do slepé uličky. Druhým problémem je samotné Tyttlovo určení druhu. Občas se zdá, jako by znaky pro daný druh „chtěl vi-

1 Hřib křišť (dnes *Boletus calopus*), F. Tyttl

2 František Tyttl (1857–1943)

3 U Tyttla málokdy takto zvítězil pohled umělce nad strohostí vědecké ilustrace. Muchomůrka červená (*Amanita muscaria*)

4 „Rozmar přírody, jak jej zachytil náš vynikající malíř a kreslíř řed. Fr. Tyttl. V květináči mezi pelargonielemi vyrostla pečárka obecná, *Psalliota campestris* L., v krásných plodnicích. Stalo se to v pařeništi městské zahrady v Plzni.“ Časopis českých houbařů (1931, 11: 143)

5 Tyttlovy poznámky na rubu obrazů jsou samy o sobě historickým dokladem tehdejší přírody a pramenem cenných informací

dět“, ačkoli tam možná nebyly, a obraz je (možná podvědomě) přizpůsoben popisu druhu v literatuře.

Přesto se mezi obrazy nachází mnoho cenných a jednoznačných informací. Díky Tyttlově systematické práci najdeme v kresbách i druhy, které jsou velice malé nebo zdánlivě nezajímavé a málokdy si jich v terénu všimá, přestože mohou být časté. V moderních fotografických atlasech právě tyto houby nenajdete a o jejich rozšíření

6 Václav Melzer (1878–1968)

7 Václav Harant (1876–1938)

8 Akvarel křemenáčů (v současnosti rod *Leccinum*) z díla Václava Melzera. Snímky z archivu Západočeského muzea v Plzni

se také mnoho neví. Tyttlův „atlas“ je zajímavý také z hlediska výskytu vzácných druhů. Při pohledu na klouzek žlutavý nalezený v r. 1907 „v rašelinných mokřadech za Bolevcem“ se začínou rojit otázky: Byl tam před 100 lety, jestlipak je tam ještě dnes? A jaké další druhy tam rostly? Zaznamenal Tyttl nějaké na stejné lokalitě?

Záludnosti vědecké ilustrace

Od samého počátku směřoval František Tyttl k vytvoření atlasu hub a velmi pečlivě se na to připravoval. Předem si chystal seznamy druhů, výpisy z dostupné literatury včetně náčrtků, zvláštní desky pro každý rod a druh. Popisy (diagnózy) na obálkách, do kterých vkládal malby, vypisoval převážně z díla České houby vydaného v r. 1920 J. Velenovským. Nemařoval tedy jen pro pouhou radost z tvorby, ale šlo o kresbu vědeckou. Musela vystihnout celkový charakter plodnice i všechny detaily – velikost, tvar a barvu klobouku i tření, správnou podobu lupenů či rourek, barvu

dužniny včetně změn po poranění. Proto houby na obrazech vidíme i z podhledu nebo v podélných řezech. Navíc jsou často zobrazeny plodnice různého stáří.

Je zajímavé, jak některé houby Tyttlůvi při malování „sedly“ – podíváte-li se na jeho bedlu, cítíte, jak je křehká, třen jen-jen se zlomit. Ale i amatérský houbař při prohlížení obrazů brzy zjistí, že některé houby dokonalé nejsou. Třeba ty slizké... Slizký klobouk Tyttl namalovat neuměl. Jen se podívejte na klouzek slizký do knihy, je to od a není to on. To není zavrhuující kritika, spíš připomenutí, jak složité je převést bohatství lesa do papírové podoby. Dobrý pozorovatel s trochou talentu a trpělivosti se brzy naučí mchat věrné barvy, vystihnout tvary a proporce, odhadovat či měřit velikost. Mykologicky poučený také ví, na jaké detaily dát pozor. Ale to nejtěžší – dát houbě na obrázku její vlastní charakter – to je opravdu umění.

F. Tyttl dobře věděl o nedostatcích svých obrazů. Přestože měl před sebou ohromný cíl, myslel i na kvalitu zobrazení. Snažil se zachytit určitý druh houby co nejvěrněji. Proto se k některým obrazům vracel, někdy malby opravoval, některé druhy maloval dvakrát. Vedl si pracovní záznamy, které jsou dnes dokladem jeho neúnavné cílevědomosti. Obrazy některých druhů však opravovat ani nemohl, protože nálezy byly příliš vzácné. Tak zůstalo několik obrazů očividně nedokončených, připravených k případnému doplnění.

Kresba má stále jednu velkou výhodu oproti fotografii. Umožňuje totiž obsáhnout důležité morfologické znaky v jednom obrázku, což na fotografii často není možné. Tato výhoda je ale zároveň bič na malíře. Je velmi obtížné nalézt správnou míru při zobrazení detailů – určovací znaky zdůraznit, ale nepřehnat. Také u Tyttla nalézáme příliš stylizovaná kuřátka či netypicky čupřinatou plodnici hnojníku obecného. Ani zdánlivě stejný problém nemusí mít malířsky stejná řešení – zatímco hřib hořký má kresbu na třeni pro houbaře na první pohled odpudivě známou, hřib kříšť dal Tyttlůvi hodně práce, než se dobral ke konečné výstižné podobě (obr. 1). F. Tyttl nemařoval jen atlasové „vzorné“ plodnice. Všímal si i prapodivných tvarů (houževnatec šupinatý v monstrózní for-

mě z temného prostředí dolů), anomálií (holubinka s dvěma třeni) a různého substrátu (obr. 4).

Mykologové „ukrytí“ v západočeských archívech a depozitářích

František Tyttl však nebyl v západních Čechách sám, kdo se v té době věnoval mykologii. Na přelomu 19. a 20. stol. působilo v užším Plzeňsku mezi učitelstvem více nadšených mykologů-popularizátorů, kteří publikovali četné články v denících, jako byly např. Český Deník, Nová Doba, Český Směr, Česká Demokracie, a v nově založeném Časopise českých houbařů a České mykologii, případně ve Vesmíru, nebo ve vlastivědných časopisech Plzeňsko či Mladá Stráž.

K takovým patřil bezesporu Václav Melzer (1878–1968), učitel v Úbočí na Kdyňsku a v Záhořanech, později ředitel měšťanské školy ve Kdyni (obr. 6). Byl prvním, kdo začal soustavně používat metodu chemických činidel a využil ji při své klasifikaci rodu holubinka (*Russula*), jehož se stal předním světovým znalcem. Své četné objevy publikoval v Bulletinu de la Société Mycologique de France. Jako jeden z mála Čechů se stal členem Francouzské mykologické společnosti. Bylo po něm pojmenováno tzv. Melzerovo činidlo, dodnes běžné v celém světě užívané pro přípravu mikroskopických preparátů. Melzer byl však rovněž nadaným a zručným kreslířem (malířem). Jeho kolekci půvabných akvarelů (obr. 8), obsahující téměř 600 obrázků o velikosti převážně 17,4×27 cm, spravuje dnes ve svých fondech Západočeské muzeum v Plzni. Jde o studii, z nichž některé byly použity v jeho pozdějších knižních publikacích a atlasech. Melzerův dokladový herbář je uložen v herbáři mykologického oddělení Národního muzea v Praze.

Dalšími významnými popularizátory mykologie byli Václav Harant (1876–1938) a Václav Fremr (1886–1933). Harant (obr. 7) pocházel ze Smědčic na Rokycansku a působil jako odborný učitel, posléze ředitel měšťanské školy v Plzni, Fremr rovněž jako odborný učitel měšťanské školy v Plzni–Skvrňanech (tehdy samostatné obci) a ve Starém Plzenci. Nemáme informace o tom, jak moc se tato trojice mykologů potkávala či spolupracovala, víme však, že poslední dva jmenovaní, především ale V. Fremr, se i přes věkový rozdíl téměř 30 let úzce přátelili s řídícím učitelem F. Tyttlem.

V souvislosti se „skrytými“ mykology je třeba jmenovat i Františka Malocha (1862–1940), učitele na měšťanských školách v Plzni, který ve své Květeně v Plzeňsku (1913) věnoval plných 34 stran výčtu zde nalezených hub a jejich lokalit. Na rozdíl od svých kolegů houby sbíral i za účelem pořízení dokladového herbáře – obtížnější druhy si nechával určit, případně revidovat své určení F. Tyttlem či J. Bezděkem z Police nad Metují nebo F. Bubákem z Tábora. Malochovy dokladové sběry jsou rovněž uloženy v herbáři Západočeského muzea, kde představují více než polovinu mykologické sbírky. Většina z nich však dosud čeká na zpracování.

Lze se jen těšit, že se najde pokračovatel západočeských učitelů-mykologů, který by jejich dílo dokázal s úctou, ale realisticky zpracovat.